

Teresa O'Heyne ustezko euskal dibulgatzaile zientifikoaren inguruko datu berriak

*Mikel Iriondo*¹, Kepa Altonaga²*

¹ Genetika, Antropologia Fisikoa eta Animalien Fisiologia Saila, Zientzia eta Teknologia Fakultatea (UPV/EHU)

² Zoologia eta Animalia Zelulen Biologia Saila, Zientzia eta Teknologia Fakultatea (UPV/EHU)

* m.iriondo@ehu.es

Jasoa: 2014-03-28

Onartua: 2014-05-07

Laburpena: Idazlan honetan argibide gehiago aurkezten dira Teresa O'Heyneren inguruan. Uste dugu horrela sinesgarriagoa egingo dela dibulgatzaile honen egiazkotasuna. Datu berrien arabera, Teresa O'Heyne, Norvegiar jaioa izan arren, Bilbon hazi zuten erdieuskalduna zen familia baten baitan. Bermeotar euskaldun batekin ezkondu zen eta euskara izan zen haren seme-alaben etxeetako hizkuntza. Badirudi ingelesez ere egiten zuela. Horiek horrela, nahikoa onargarria da Teresa O'Heyne izatea «Nola serbitu bear dan Peruco chori-ongarria eta dagoquion usaera lur landu bacoitzetan» (1878?) testuaren paratzailea, eta, beraz, baita euskal dibulgazioaren aurrendari bat, lehen ordukoa.

Hitz gakoak: Teresa O'Heyne, dibulgazio zientifikoa euskaraz, XIX. mendea

Abstract: In this paper we provide further information regarding Teresa O'Heyne, which become more credible the authenticity of this popular science writer. Although Teresa O'Heyne was born in Norway, according to new data Teresa grew up in a partially Basque-speaking family and she married a Basque-speaking man from Bermeo; moreover, Basque was the main language in the homes of their sons and daughters. It seems she also spoke English. In short, it is quite acceptable that Teresa O'Heyne was the writer which drafted the text «Nola serbitu bear dan Peruco chori-ongarria eta dagoquion usaera lur landu bacoitzetan» (1878?). Thus, Teresa O'Heyne would be one of the first pioneers of the Basque popular science.

Keywords: Teresa O'Heyne, Scientific Basque dissemination, 19th century

Ekaia aldizkariko 2011ko zenbakian, Altonagak [1] aditzera eman zuen balitekeela *Juana Teresa Oheine* izatea «*Nola serbitu bear dan Peruco chori-ongarria eta dagoquion usaera lur landu bacoitzetan*» idazlanaren egile izatea. 1878 inguruan izango zen hori, eta J. Aurrekoetxearen alarguntsa izenarekin sinatua da lana. Altonagari jarraiki, euskal dibulgazio zientifikoaren aitzindarien artean legoke Oheine.

Baina egokia al da Altonagak [1] egindako identifikazioa? Zerbait gehiago jakin al dezakegu J. Aurrekoetxearen alarguntsaren bizitzaren inguruan? Adibidez, non jaio zen? Zein hizkuntza ezagutzen zituen? Jakin badakigu J. Aurrekoetxearen alarguntsa armadorea zela Donostian XIX. mendearen bigarren zatian [1]. Ez dugu ordea beste askorik ezagutzen haren inguruan. Ohar honetan pixka bat sakonduko dugu emakume honen bizitzan.

Has gaitezen J. Aurrekoetxea delakoarekin. Gizon hau erraz identifikatu dezakegu Lorenzo Joaquín Aurrecochea Astorquiza (*sic*) bezala [1]. Alde batetik, interneten eskuragarri dauden Arabako [2], Bizkaiko [3] eta Gipuzkoako [4] eliza-artxiboetan egiaztatu dugu XVIII. eta XIX. mendeetan zehar ez zela jaio gure Joakin Aurrekoetxea izan zitekeen beste Joaquín Aurrecochearik. Bestetik, jarraian ikusiko dugun moduan, harreman zuzena dago jaioterriaren, *Juana Teresa Oheine Bomanekin* egin zuen ezkontzaren eta bien lanbidearen artean. Joakin Aurrekoetxea 1796-08-21ean jaio zen Bermeon. Altonagak adierazi bezala [1], Donostian ezkondu zen *Juana Teresa Oheinerekin* 1838an eta bost seme-alaba eduki zituzten: hiru Donostian, 1838, 1840 eta 1856 urteetan [1] eta beste bi Bermeon, Basilisa (1844-04-15) eta Nemesio José Domingo (1847-12-20). Badirudi bigarren karlistadan Bermeora joan zirela babes bila. Bi seme-alaba hauen bataio-agirietan, «Donostiako merkataritzakoa» eta «merkatarri» bezala identifikatzen dute Joakin. Zalantzarik gabe Bermeoko gizaseme hau izan zen *Juana Teresa Oheinerekin* Donostian ezkondu zena. Badirudi Joakin Bermeoko alkate izan zela 1833an [5: 80], eta era berean, Donostiako alkate izan zen 1881-1885 tartean Bermeon jaiotako beren seme Nemesio [6].

Joakin Aurrekoetxeak gutxienez lau itsasontzi enkargatu zituen Donostiako Uriberriko ontziolan 1857-1864 tartean [7]. Horien artean badugu *Teresita* izeneko bergantin-goleta bat, 1857koa, ziurrenez emaztearen omenez izendaturikoa. Joakin hil zen urtean (1864) Aurrekoetxea jaunaren izenean, *Cid Campeador* izeneko beste bergantin-goleta bat egin zioten; ondoren Aurrekoetxearen alarguntsak kudeatuko zuen ontzi hori, 1879ko otsailaren 5 eta 7ko *Diario de San Sebastián* egunkarian agertu ziren iragarkien araberan (ikus 1. irudia).

Baina, nor izan ote zen *Juana Teresa Oheine Boman*? Badakigu Bergen, Norvegian jaio zela, bere seme-alaben jaiotza-agirietatik ondorioztatuta. FamilySearch mormoien web orrialdera jo dugu [9] eta bizpahiru

PARA LA HABANA.
Del 20 al 25 de Febrero saldrá el Bergantin-
Goleta
CID CAMPEADOR.
Admite un resto de carga.
Informarán su armadora la señora Viuda de
Aurrecoechea, y los Sres. corredores Cámara y
Erquicia.

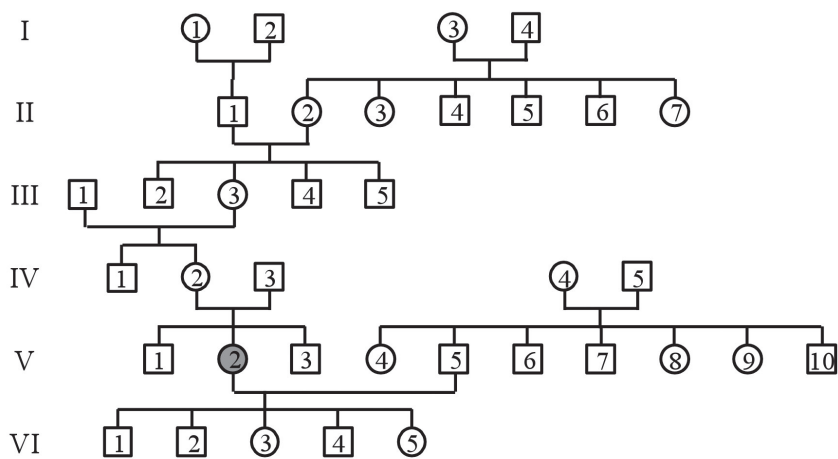
1. irudia. *Diario de San Sebastián* egunkariaren azaleko iragarki bat, 1879ko otsailaren 5ekoa (ikus: http://liburutegidigitala.donostiakultura.com/Liburutegiak/catalogo_archivo_ficha.php?dp_id=80&fecha=1879-2-5&y=1879&m=2&y=1878&m=5) [8].

saio egin ondoren, Oheyne abizena eta Norvegia herrialdea sartu ondoren, agertu da: Johanne Theresa Francischo Oheyne Bohman (*sic*), 1814. urteko otsailaren 7an jaioa. Gutxienez bazituen bi neba, Bilboko Bariko San Nikolasen bataiatu zituztenak [3]: Josef Patricio (1810-03-18) eta Francisco Anacleto José (1817-07-14). Gurasoak, Francisco O'Heyne irlandarra (Collooney, Sligo) eta Maria Blasa Boman Goytia bilbotarra (1792-02-03, Bilboko San Nikolasen bataiatua); parrokia horretan ezkondu ere egin ziren 1807-08-15ean. Agiri hauetan guztietan Francisco O'Heyne eta Maria Blasa Boman Bilbon bizi zirela esaten da, eta badirudi Napoleonen garaiko gerratik ihesean joan zirela Bergenera, Maria Blasaren aitak bertan zuen etxera; egungo senideek argitu digute hau guztia. Gerra amaitu ondoren (1814) Bilbora itzuli ziren, hiru urte geroago hirugarren semea eduki baitzuten Bilbon jadanik. Abizenak irlandar jatorria izanik, O'Heyne izan beharko litzateke grafia egokia. Juana Teresa 1894ko irailaren 2an zendu zen [1]. Bere heriotza-agiritik ere [4] argibideak lor ditzakegu. Bertan, Teresa O'Heyne Boman (*sic*) bezala agertzen da. Horrek abizenaren inguruan gorago aipaturikoa indartuko luke, eta bai Teresa deitzen ziotela ingurukoek, Juana Teresa barik. Hori dela eta, Teresa O'Heyne erabiltzea proposatzen dugu, izenburuan jarri dugun bezalaxe.

Teresaren amaren aldetik hauek ziren aitona-amonak: Stockholmen jaiotako Carlos Gustavo Boman eta Maria Agustina Goytia Mensques (1762-01-01, Bilboko San Nikolasen bataiatua) [3] (ikus 2. irudia eta 1. taula). Kontuak kontu, «swedish surname» googleratu dugu eta lorturiko zerrendetan Boman agertzen denez, egokitzat har dezakegu abizenaren grafia. Bestalde, Teresaren amonaren aldetik, aurreko belaunaldi osoa elizaz Bilboko San Nikolasekoa da: Simon Goytia Maruri (1728-10-28),

2. irudia. Teresa O'Heyneren erretratua.

3. irudia. Teresa O'Heyneren (grisez) genealogiaren berreraiketa. Emakumeak zirkulu batez adierazita daude eta gizonezkoak lauki batez.

bere gurasoak Meñakakoak izan zirelarik, eta Ysabel Mezquens Brasibrouk (1735-05-01), bere aita eta ama belgikarrak izan zirelarik, Anbereskota eta Bruselakoa hurrenez hurren [3]. Kontuan hartuko ditugu Ysabelen eta bere neba-ahizpen bataio-agirietan agertzen diren abizenen aldaerak (Mezquens, Mezquen, Mesquens, Mesquen, Mesquens eta Mes Kens, alde batetik, eta Brasibrouk, Brasibrouc, Basiebruc, Basiebruc, Bransebrok eta Brasebrok, bestetik) eta bestetik badakigu gurasoak belgikarrak zirela; horrela ba, grafia egokiak Meskens eta Van den Broeck izan daitezkeelakoan gaude.

1. taula. 2. irudiko genealogiako gizabanakoen argibideak: hiritarra kokatzeko belaunaldi eta zenbakia, izen-abizenak bataio-agirietan agertzen diren moduan, jaiotza-data eta jaiotza-lekua. Argibideak [3], [4] eta [9] erreferentzietatik lortu dira.

Belaunaldia	Zenbakia	Izena	Abizenak	Jaiotza-data	Jaiotza-lekua
I	1	Miguel	Goytia-BeascoaSaens de Goicoechea	?	Meñaka
I	2	Joseph	Maruri Mendieta	?	Meñaka
I	3	Juan	Mes Kens Yabos	?	Anberes (Belgika)
I	4	Cathalina	BransebrokVismans	?	Brusela (Belgika)
II	1	Simón	Goytia-BeascoaMaruri	1728/10/28	Bilbo
II	2	Ysabel Phillipa	Mes Kens Bransebrok	1735/05/01	Bilbo
II	3	María Juana	Mes Kens Bransebrok	1737/04/01	Bilbo
II	4	Fhelipe Agustin	Mes Kens Brasebrok	1739/05/04	Bilbo
II	5	Guillermo Ramón	Mes Kens Brasebrok	1740/09/26	Bilbo
II	6	Juan Miguel	Mesquen Basiebruc	1745/09/29	Bilbo
II	7	María Rosa Margarita	Mes Kens Brasebrok	1743/07/20	Bilbo
III	1	Carlos Gustabo	Boman Boman	?	Stockholm (Suedia)
III	2	Joaquin Lorenzo	Goytia Mezquens	1759/08/09	Bilbo
III	3	María Agustina	Goytia Mezquens	1762/01/01	Bilbo
III	4	Ygnacio	Goytia Mezquen	1764/08/01	Bilbo
III	5	Bartholome Angel	Goytia Mesquens	1770/05/04	Bilbo
IV	1	Carlos Domingo Boman	Boman Goitia	1789/05/12	Bilbo
IV	2	María Blasa Boman	Boman Goytia	1792/02/03	Bilbo
IV	3	Francischo	Oheyne Simson	?	Collooney (Irlanda)
IV	4	María Concepción	Astorquizaga Garteiz	1768/08/10	Bermeo
IV	5	Lorenzo	Aurrecoechea Rementería	1774/08/12	Ibarrangelu
V	1	Josef Patricio	Heyne Booman	1810/03/18	Bilbo
V	2	Johanne Theresa Francischo	Oheyne Bohman	1814/02/07	Bergen (Norvegia)
V	3	Francisco Anacleto José	Oheyne Booman	1817/07/14	Bilbo
V	4	María Concepción	Aurrecoechea Astorquiza	1793/12/09	Bermeo
V	5	Lorenzo Joaquín	Aurrecoechea Astorquiza	1796/08/21	Bermeo
V	6	Juan Andrés	Aurrecoechea Astorquiza	1798/02/04	Bermeo
V	7	Benito	Aurrecoechea Asturquiza	1800/01/12	Bermeo
V	8	Francisca Rosa	Aurrecoechea Astorquiza	1801/08/30	Bermeo
V	9	María Norberta	Aurrecoechea Astorquiza	1803/06/05	Bermeo
V	10	Domingo	Aurrecoechea Astorquiza	1805/08/04	Bermeo
VI	1	Joaquín Francisco Leoncio	Aurrecoechea Oheine	1838/09/13	Donostia
VI	2	Emilio Jose Felipe	Aurrecoechea Oine	1840/05/27	Donostia
VI	3	Basilisa	Aurrecoechea Oheine	1844/04/15	Bermeo
VI	4	Nemesio Jose Domingo	Aurrecoechea Oheine	1847/12/20	Bermeo
VI	5	María Fermína	Aurrecoechea Oheyne	1856/07/07	Donostia

Laburbilduz, esan ahal da Teresa O'Heyne, Norvegiar jaio arren, Bilbon hazi eta hezi bide zela, haren gurasoek bertan eduki baitzituzten au-

rreko eta hurrengo semeak. Nahiz eta XVIII. eta XIX. mendeetan zehar euskarak Bilbon erregresio nabaria jaso [10: 14], nahiko zentzuzkoa da Teresak euskaraz bazekiela pentsatzea, haren ama, amona eta lerro horretatik birraitona-amonak Bilbokoak baitziren, jatorriz behintzat euskaldunak. Bestalde, senarra (ere) euskaldun petotzat jo daiteke, eta egungo senideek esan digutenaren arabera, Teresa eta Joakinen seme-alabek euskara erabiltzen jarraitu zuten beraien etxeetan ezkondu ostean. Hortaz, «*Nola serbitu bear dan Peruco chori-ongarria eta dagoquion usaera lur landu bacoitzetan*» idazkia sinatuz gain, idazlea edo itzultzailea [1: 300] izan zela ere onartu ahal dugu (gizon-izen batekin izenpetuta egongo balitz zalantzarik edukiko ote genuke?). Amaitzeko, Teresaren aita irlandarra izanik, pentsa daiteke ingelesez ere moldatuko zela, eta hori armadore-jardueran lagungarri oso gertatuko zitzaioela. Nahiz eta ezin frogatu, senarra hil ondoren lan horietan jarraitzeak iradokitzen du Teresak zeregin garrantzitsua izan zuela bikotearen lanbidean. XIX mendeko Donostian Teresa O'Heyne goi mailako pertsonaia izateaz gain [11: 175; 12: 471] euskal dibulgazio zientifikoaren aitzindarien artean dago, itxura osoz. Teresa 1894. urteko irailaren 2an zendu zen Donostian; Altonagak exhumatu egin zuen orain dela hiru urte [1], eta idazki honekin pixka bat sakondu dugu haren bizitzan. Ongi etorri, berriz, Teresa.

ESKERRONA

Teresaren argazkiak eta informazio gehigarria lortzen lagundu digutenak eskertu nahi ditugu: Javier Sanchiz Ruiz (Instituto de Investigaciones Históricas, Universidad Nacional Autónoma de México) eta, bereziki, Teresaren senideak: Juan Gondra eta Macarena Moreno.

BIBLIOGRAFIA

- [1] ALTONAGA, K. (2011). «J. Aurrekoetxearen alarguntsaren «Nola serbitu bear dan Peruco chori-ongarria eta dagoquion usaera lur landu bacoitzetan» (1878?), eta zientzi dibulgazioaren historia pixkatxo bat». *Ekaia*, 24: 291-309. Ikus: www.ehu.es/ojs/index.php/ekaia/article/download/6830/6252
- [2] GASTEIZKO ELIZBARRUTIAREN ARTXIBO HISTORIKOA. Ikus: <http://www.ahdv-geah.org/>
- [3] BIZKAIKO ELIZAREN HISTORI ARKIBUA. Ikus: <http://www.aheb-beha.org/>
- [4] DONOSTIAKO ELIZBARRUTIKO ARTXIBO HISTORIKOA. Ikus: <http://mendezmende.org/eu/>
- [5] DELMAS, J.E. (1888). *Gaztelugach, con su historia y tradiciones*. Bilbao. 139 or. Ikus: <http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=404365>

- [6] SADA, J.M. (2002). *Historia de la ciudad de San Sebastián a traves de sus personajes*. 440 or. Alberdania S.L., Irun.
- [7] ODRIOZOLA, L. (2012). Astillero de Uriberri. Auñamendi Eusko Entziklopedia. Bernardo Estornés Lasa Fondeoa. Ikus: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/153878>
- [8] DONOSTIAKO LIBURUTEGI NAGUSIA. Ikus: <http://liburutegidigitala.donostiakultura.com/Liburutegiak/catalogo.php>
- [9] FAMILYSEARCH. Ikus: https://familysearch.org/search?PAGE=vr/search_VR.asp
- [10] ZUAZO, K. (1995). «The Basque Country and the Basque Language: An overview of the external history of the Basque language». In: *Towards a history of the Basque language*. J.I. Hualde, J.A. Lakarra, R.L. Trask. *Current Issues in Linguistic Theory*, 131: 5-30.
- [11] GARATE, M. (1989). Comercio exterior en el País Vasco (siglos XVIII-XIX). *Historia Contemporánea*, 2: 165-178. Ikus: http://www.historiacontemporanea.ehu.es/s0021-con/es/contenidos/boletin_revista/00021_revista_hc02/es_revista/indice.html
- [12] BENGOCHEA, J. (1913). Exposición histórica. *Euskal-Erria: revista bascongada*, 69: 465-472. Ikus: <http://meta.gipuzkoakultura.net/handle/10690/71496>

